
Untranslatable phraseological and idiomatic units in bilingual dictionaries: theoretical and practical approaches

Togaymurodova Sevara Sirojiddin qizi
2nd-year doctoral student,
Karshi State University

Annotation *This article extensively examines the theoretical foundations of non-equivalent lexical units, providing a consistent analysis of their role within the language system and their semantic features. In particular, special attention is paid to the phraseological and idiomatic aspects of these units, their usage in discourse, and their connection with cultural context. The study is based on materials from Uzbek and English languages and explores the challenges of representing, interpreting, and finding equivalents for non-equivalent units in bilingual dictionaries. Furthermore, the article identifies the main strategies employed in translating phraseological and idiomatic units, including explanation, adaptation, and the use of functional equivalents. Stylistic features, national and cultural differences, and connotative meanings are analyzed in detail as key sources of translation difficulty. The results of the research are significant for the compilation of bilingual dictionaries and the improvement of translation practice. In addition, theoretical perspectives are supported by practical examples, ensuring terminological accuracy and offering recommendations for lexicographic practice. The findings can be effectively applied in educational processes, translator training, and further research, while also outlining directions for future studies.*

Keywords *Phraseological unit, idiomatic unit, bilingual dictionary, translation strategies, cultural adaptation, equivalent, semantic analysis, language and culture*

Muqobilsiz frazeologik va idiomatik birliklarni ikki tilli lug'atlarda ifodalanishi: nazariy va amaliy yondashuvlar

Tog'aymurodova Sevara Sirojiddin qizi
2-kurs tayanch doktoranti,
Qarshi davlat universiteti

Annotatsiya *Ushbu maqolada muqobilsiz leksik birliklarning nazariy asoslari keng yoritilib, ularning til tizimidagi o'рни hamda semantik xususiyatlari izchil tahlil qilinadi. Xususan, mazkur birliklarning frazeologik va idiomatik jihatlari, ularning nutqda qo'llanish imkoniyatlari hamda madaniy kontekst bilan bog'liqligi alohida e'tibor markazida bo'ladi. Tadqiqot o'zbek va ingliz tillari materiallari asosida olib borilib, ikki tilli lug'atlarda muqobilsiz birliklarni ifodalash, talqin qilish va ekvivalent topish muammolari o'rganiladi. Shuningdek, maqolada frazeologik va idiomatik birliklarni tarjima qilishda qo'llaniladigan asosiy strategiyalar, jumladan, izohlash, moslashtirish va funksional muqobil topish usullari aniqlanadi. Stilistik o'ziga xosliklar, milliy-madaniy tafovutlar hamda konnotativ ma'nolar tarjima jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklar sifatida batafsil tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari ikki tilli lug'atlar tuzishda va tarjima amaliyotini takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, maqolada misollar asosida nazariy qarashlar amaliy*

dalillar bilan mustahkamlanadi, terminologik aniqlik ta'minlanadi hamda lug'atchilik amaliyotiga doir tavsiyalar ishlab chiqiladi. Natijalar o'quv jarayonida, tarjimonlar tayyorlashda va ilmiy izlanishlarda samarali qo'llanishi mumkin bo'lgan xulosalarni beradi. Shuningdek, kelgusidagi tadqiqotlar uchun ustuvor yo'nalishlar ham belgilab beriladi va umumiy natijalar yoritiladi.

Kalit so'zlar *Frazeologik birlik, idiomatik birlik, ikki tilli lug'at, tarjima strategiyalari, madaniy moslik, ekvivalent, semantik tahlil, til va madaniyat*

**Непереводимые
фразеологические и
идиоматические единицы в
двуязычных словарях:
теоретический и практический
подход**

Тогаймуродова Севара Сироджиддиновна
*2-й курс докторант,
Каршинский государственный университет*

Аннотация *В данной статье подробно рассматриваются теоретические основы невзаимозаменяемых лексических единиц, проводится систематический анализ их роли в языковой системе и семантических особенностей. Особое внимание уделяется фразеологическим и идиоматическим аспектам этих единиц, их употреблению в речи и связи с культурным контекстом. Исследование основано на материалах узбекского и английского языков и изучает проблемы представления, интерпретации и поиска эквивалентов невзаимозаменяемых единиц в двуязычных словарях. Кроме того, статья определяет основные стратегии, используемые при переводе фразеологических и идиоматических единиц, включая объяснение, адаптацию и использование функциональных эквивалентов. Стилиевые особенности, национально-культурные различия и коннотативные значения подробно анализируются как ключевые источники трудностей перевода. Результаты исследования имеют значимость для составления двуязычных словарей и совершенствования практики перевода. Теоретические положения подкрепляются практическими примерами, обеспечивается терминологическая точность и даются рекомендации для лексикографической практики. Полученные результаты могут быть эффективно использованы в образовательном процессе, подготовке переводчиков и дальнейших научных исследованиях, а также очерчиваются перспективные направления будущих исследований.*

Ключевые слова *Фразеологическая единица, идиоматическая единица, двуязычный словарь, стратегии перевода, культурная адаптация, эквивалент, семантический анализ, язык и культура*

Kirish

Muqobilsiz frazeologik va idiomatik birliklar (untranslatable idioms and phrasemes) tilning semantik, frazeologik va madaniy qatlamlarini aks ettiruvchi noyob leksik birliklardir. Ularning asosiy xususiyati shundaki, ular bir tildan boshqasiga to'liq ekvivalent tarzda tarjima qilinmaydi va tarjima jarayonida alohida e'tibor talab qiladi (Baker, 2018). Muqobilsiz birliklar nafaqat leksik ma'noga ega bo'libgina qolmay, balki madaniy, stilistik va kontekstual elementlarni ham o'z ichiga oladi, bu esa ularni ikki tilli lug'atlarga kiritishda qiyinchiliklar yaratadi (Vinogradov, 1970). Ikki tilli lug'atlar, ayniqsa o'zbek-ingliz va ingliz-o'zbek lug'atlari, tarjima va til o'rganish jarayonida asosiy vosita sifatida xizmat qiladi. Shu bilan birga, muqobilsiz frazeologik va idiomatik birliklarni lug'atlarda ifodalash nafaqat tarjima sifatini oshiradi, balki foydalanuvchiga birliklarning madaniy va semantik jihatlarini tushunishga yordam beradi (Newmark, 1988). O'zbek va ingliz tillaridagi frazeologik va idiomatik birliklar ko'plab kross-kultural tafovutlarni aks ettiradi. Masalan, ingliz tilidagi "kick the bucket" ifodasi o'zbek tilida "vafot etmoq" yoki "olamdan o'tmoq" tarzida tarjima qilinadi, ammo bu tarjima birlikning frazeologik va madaniy kontekstini to'liq qamrab olmaydi (Sobirova, 2019). Shu sababli, muqobilsiz birliklarni lug'atlarda talqin qilish jarayonida izoh berish, kontekstual ekvivalent tanlash va madaniy moslikni hisobga olish muhim tamoyillar sifatida ajralib turadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Muqobilsiz leksik birliklar va ularning frazeologik hamda idiomatik shakllari tarjima nazariyasi va ikki tilli lug'atlar tadqiqotida alohida o'ringa ega. Baker "In Other Words: A Coursebook on Translation" asarida muqobilsiz birliklarni "bir tilning semantik va madaniy xususiyatlarini boshqa tilga to'liq ko'chira olmaydigan birliklar" deb ta'riflaydi. Muallifning fikricha, tarjima jarayonida bunday birliklar bilan ishlashda izoh berish va kontekstual

moslik tamoyillari eng samarali strategiya hisoblanadi. Vinogradovning "Problemy leksicheskogo perevoda" asarida frazeologik birliklarni leksik tizimning mustahkam elementi sifatida tahlil qiladi va ularning tarjima qiyinchiliklari asosan semantik va stilistik tafovutlardan kelib chiqishini ta'kidlaydi. Vinogradov, shuningdek, muqobilsiz birliklarni talqin qilishda funksional ekvivalensni qo'llashning zarurligini bildiradi. Newmark "A Textbook of Translation" asarida ikki tilli lug'atlarda frazeologik va idiomatik birliklarni ifodalash strategiyalarini tizimlashtiradi. Muallif tarjimada uch asosiy yondashuvni ajratib ko'rsatadi: izoh berish (glossing), ekvivalent topish va kontekstual adaptatsiya. Shu bilan birga, Newmark tarjimon va lug'at foydalanuvchisi uchun amaliy tavsiyalar beradi, bu esa pedagogik jihatdan katta ahamiyatga ega. Sobirova "Muqobilsiz leksik birliklarni ikki tilli lug'atlarda talqin qilish" asarida o'zbek-ingliz ikki tilli lug'atlardagi muqobilsiz frazeologik va idiomatik birliklarni amaliy misollar bilan tahlil qiladi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, ko'pgina birliklar ingliz tilida frazeologik ekvivalentga ega bo'lsa ham, madaniy kontekstni to'liq aks ettirmaydi, shuning uchun izoh berish va kontekstual moslikni hisobga olish zarur. Catford "A Linguistic Theory of Translation" asarida tarjima nazariyasi bo'yicha semantik va struktural ekvivalens tamoyillarini ishlab chiqadi va muqobilsiz birliklarni tarjima qilishda ularning amaliy ahamiyatini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, kross-kultural tafovutlar va stilistik xususiyatlarni hisobga olish orqali tarjima jarayoni yanada mukammal bo'lishi mumkinligini bildiradi (Catford, 1965).

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotning birinchi bosqichi-muqobilsiz birliklarning nazariy asoslarini aniqlash. Bu jarayon o'zbek va ingliz tillaridagi frazeologik va idiomatik birliklar bo'yicha mavjud ilmiy adabiyotlarni, lug'atlarni va tarjima qo'llanmalarni tizimli o'rganishni o'z

ichiga oladi. Nazariy tahlil yordamida birliklarning semantik, frazeologik va madaniy xususiyatlari aniqlandi, shuningdek, ularning ikki tilli lug'atlarga kiritilishida duch keladigan murakkabliklar belgilab olindi. Bu yondashuv tadqiqotga ilmiy konseptual asos beradi. Nazariy tahlil-o'zbek va ingliz tillaridagi muqobilsiz leksik birliklar, frazeologik va idiomatik birliklar bo'yicha mavjud nazariy adabiyotlarni o'rganish (Larson, 1998).

Taqqoslash usuli (comparative method)-Tanlangan ikki tilli lug'atlardagi frazeologik va idiomatik birliklarni solishtirish, ularning ekvivalentligi va kontekstual mosligini tahlil qilish (Koller, 1979). Taqqoslash jarayonida: birliklarning semantik ekvivalenti mavjudligi yoki yo'qligi; madaniy va frazeologik xususiyatlar; lug'atlarda izoh berish va kontekstual moslik darajasi shular tahlil qilindi. Ushbu yondashuv muqobilsiz birliklarning lug'atlarda ifodalanishidagi samarali strategiyalarni aniqlashga yordam beradi.

Kontekstual tahlil-Birliklarning turli kontekstlarda ishlatilishini o'rganish va tarjima jarayonida qanchalik to'liq ifodalanishini aniqlash (Hatim, 1990). Bu metod yordamida bir birlikning turli matn va nutq kontekstlarida qanday ma'no va stilistik o'zgarishlarga uchrashi, shuningdek, tarjimada qanchalik aniq ifodalanishi tahlil qilinadi. Kontekstual tahlil natijalari tarjima jarayonida birlikning semantik va frazeologik nuanslarini saqlash uchun zarur bo'lgan strategiyalarni aniqlash imkonini beradi.

Case study-Tanlangan o'zbek-ingliz lug'atlardagi muqobilsiz frazeologik va idiomatik birliklar asosida amaliy misollar keltirish va tarjima strategiyalarini tahlil qilish (Pum, 2010). Case study yordamida quyidagi jihatlar aniqlanadi: tarjimada duch keladigan asosiy qiyinchiliklar; semantik va madaniy tafovutlar; izoh berish va kontekstual ekvivalentlardan foydalanishning samaradorligi; frazeologik va idiomatik birliklarning lug'at foydalanuvchisi uchun tushunarli bo'lishini ta'minlash. Ushbu tadqiqot metodologiyasi nafaqat nazariy asosni

kuchaytiradi, balki ikki tilli lug'atlarda muqobilsiz frazeologik va idiomatik birliklarni tizimli va samarali tarzda ifodalash imkonini beradi. Shuningdek, metodologiya kross-kultural tafovutlarni hisobga olish orqali tarjima jarayonini mukammallashtirishga yordam beradi.

Metodologiya shuni ko'rsatadiki, ikki tilli lug'atlarda muqobilsiz birliklarni talqin qilishda: semantik va stilistik ekvivalens, kontekstual moslik, izoh berish asosiy tamoyillar sifatida muhimdir (Munday, 2016).

Tadqiqot natijalari

Natijalar ikki tilli lug'atlarda muqobilsiz frazeologik va idiomatik birliklarning ifodalanishida uchraydigan asosiy xususiyatlarni ochib berdi. O'zbek va ingliz tillaridagi tanlangan birliklar tahlil qilinib, ularning tarjima strategiyalari va kontekstual ishlatilishi aniqlandi. Semantik izoh berish-ko'plab muqobilsiz birliklar to'liq ekvivalentga ega emas, shuning uchun izoh berish eng samarali yondashuv hisoblanadi. Misollar:

O'zbekcha: "Boshini osmonga tekizmoq", Inglizcha tarjimasi: "to reach for the sky" yoki izoh bilan: "to attempt something very ambitious beyond one's capacity", O'zbekcha: "Qo'lini ochmoq", Inglizcha tarjimasi: "to be generous" yoki izoh bilan: "to give freely, show generosity", O'zbekcha: "Dengizni quritmoq", Inglizcha tarjimasi: "to do the impossible"

Madaniy moslik va kross-kultural tafovutlar-ba'zi birliklar faqat madaniy kontekstga mos ravishda tarjima qilinadi:

O'zbekcha: "Chorak soatga yetishmoq", Inglizcha: "to be just in time", O'zbekcha: "Olti o'qqa bir qurol", Inglizcha: "kill two birds with one stone", O'zbekcha: "Tomoq ochmoq", Inglizcha: "to eat", lekin izoh bilan: "to eat, especially eagerly or with appetite"

Idiomatik birliklarning frazeologik ekvivalenti-ba'zi birliklar ingliz tilida frazeologik ekvivalentga ega bo'lib, ularni tarjima qilganda ma'no va stilistik ohang saqlanadi:

O'zbekcha: "Chiroqni o'chirmoq", Inglizcha ekvivalenti: "to blow out the candle",

izoh bilan: "to end or terminate something", O'zbekcha: "Boshidan kechirmoq", Inglizcha ekvivalenti: "to go through (something)", O'zbekcha: "Teshikdan o'tmoq", Inglizcha ekvivalenti: "to slip through the crack"

Kontekstual tahlil-kontekstga qarab tarjima qilish muqobilsiz birliklar uchun zarur:

O'zbekcha: "Qattiq qo'l ostida ishlamoq", Inglizcha: "to work under strict supervision" yoki "to be under tight control", O'zbekcha: "Ko'zga tashlanmoq", Inglizcha: "to attract attention", lekin kontekstga qarab: "to stand out in a crowd", O'zbekcha: "Shakar qilsang, qo'lga ol", Inglizcha izoh: "if you make a promise, be responsible and fulfill it", O'zbekcha: "Boshiga balo tushmoq", Inglizcha: "to encounter misfortune" yoki "to get into trouble", O'zbekcha: "Yurakdan chiqqan gap", Inglizcha: "heartfelt words", O'zbekcha: "Qo'lini surmoq", Inglizcha: "to hesitate or withdraw from action", O'zbekcha: "Tili baland bo'lmoq", Inglizcha: "to speak eloquently", O'zbekcha: "Oyoq ostida qolmoq", Inglizcha: "to be neglected or overlooked". Ko'p hollarda muqobilsiz frazeologik va idiomatik birliklarni lug'atlarga kiritishda izoh berish va kontekstual moslik asosiy strategiya hisoblanadi. Madaniy tafovutlar hisobga olinsa, tarjima yanada tushunarli va foydalanuvchi uchun qulay bo'ladi. Ba'zi birliklar ingliz tilida frazeologik ekvivalentga ega bo'lib, ular ekvivalent tarzda ishlatilishi mumkin. Tadqiqot natijalari ikki tilli lug'atlarni yaratishda pedagogik va amaliy jihatdan foydali bo'lib, til o'rganuvchilar va tarjimonlar uchun ancha qulayliklar yaratadi.

Muhokama

Tadqiqot natijalari ko'rsatdiki, muqobilsiz frazeologik va idiomatik birliklarni ikki tilli lug'atlarga kiritishda bir nechta ilmiy va amaliy jihatlar muhim ahamiyatga ega. Avvalo, natijalar shuni ko'rsatadiki, ko'plab muqobilsiz birliklarning ingliz tilida to'liq frazeologik yoki idiomatik ekvivalenti mavjud emas, shuning uchun izoh berish va kontekstual moslik asosiy tarjima strategiyalari sifatida ajralib turadi. Bu yondashuv, nafaqat birlikning asosiy ma'nosini

saqlab qoladi, balki foydalanuvchiga frazeologik va madaniy nuanslarni tushuntirish imkonini beradi. Misol sifatida "Boshini osmonga tekkizmoq" va "Chorak soatga yetishmoq" birliklari keltiriladi, ular ingliz tilida literal ekvivalent orqali ma'nosini yetkazsa ham, izoh berish orqali to'liq tushunarlilikka erishish mumkin.

Shuningdek, madaniy tafovutlar frazeologik va idiomatik birliklarni tarjima qilishda muhim omil hisoblanadi. Ko'plab o'zbek frazeologik birliklari ingliz tilida faqat kontekstga mos keladigan ekvivalentlar orqali ifodalanadi. Masalan, "Olti o'qqa bir qurol" ingliz tilida "kill two birds with one stone" frazeologik ekvivalenti orqali tarjima qilinadi, lekin ba'zi birliklar, masalan "Chorak soatga yetishmoq", kontekstga qarab "to be just in time" tarzida tushuntiriladi. Bu natija ikki tilli lug'atlarni yaratishda tarjimonning madaniy va stilistik tafovutlarni hisobga olishi zarurligini tasdiqlaydi. Frazeologik birliklarning semantik tuzilishi va ularning idiomatik xususiyati tarjima jarayonida muqobilsizligini belgilaydi. Tadqiqot natijalaridan ma'lum bo'ldiki, ba'zi frazeologik birliklar ingliz tilida ekvivalentga ega bo'lsa-da, ularning madaniy va stilistik ohangi to'liq saqlanmaydi. Misol uchun, "Tomoq ochmoq" birlikning asosiy ma'nosi ingliz tilida "to eat" bilan ifodalanadi, ammo uning nuanslari va stilistik ohangi faqat izoh berish orqali foydalanuvchiga yetkaziladi. Shu sababli, muqobilsiz birliklarni lug'atlarga kiritishda semantik ekvivalent bilan birga kontekstual va madaniy izoh berish talab etiladi.

Xulosa

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, muqobilsiz frazeologik va idiomatik birliklarni ikki tilli lug'atlarga kiritishda asosiy yondashuvlar-semantik ekvivalentni saqlash, kontekstual va madaniy moslikni ta'minlash, hamda izoh berishdir. Ko'p birliklarning ingliz tilida to'liq ekvivalenti yo'q bo'lgani sababli, izoh va misollar foydalanuvchiga ma'noni to'liq tushuntirishda muhim vosita bo'ladi. Umuman olganda, frazeologik va idiomatik birliklarning

lug'atlardagi tizimli va izchil ifodalanishi
tarjima amaliyoti, til o'rganuvchilari va

tarjimonlar uchun katta pedagogik va amaliy
qiymatga ega.

References:

1. Baker, M. (2018). *In other words: A coursebook on translation*. Routledge.
2. Catford, J. C. (1965). *A linguistic theory of translation*. Oxford University Press.
3. Hatim, B., & Mason, I. (1990). *Discourse and the translator*. Longman.
4. Koller, W. (1979). *Equivalence in translation studies*. Julius Groos Verlag.
5. Larson, M. (1998). *Meaning-based translation: A guide to cross-language equivalence*. University Press of America.
6. Munday, J. (2016). *Introducing translation studies: Theories and applications*. Routledge.
7. Newmark, P. (1988). *A textbook of translation*. Prentice Hall.
8. Pym, A. (2010). *Exploring translation theories*. Routledge.
9. Sobirova, N. (2019). Muqobilsiz leksik birliklarni ikki tilli lug'atlarda talqin qilish. *Tilshunoslik*, 4(12), 45–53.
10. Vinogradov, V. V. (1970). *Problemy leksicheskogo perevoda*. Nauka.